

Третяк Н.В.

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДІЄСЛОВА

У статті на прикладах вправ і завдань простежується система роботи щодо пізнавальних інтересів учнів початкових класів при вивченні дієслова як одного із найефективніших шляхів інтелектуального розвитку школярів.

Ключові слова: проблемна ситуація, пізнальні інтереси, дієслово, пізнавальна активність, пізнавальна самостійність, навчальна діяльність.

Проблемі розвитку пізнавальних інтересів школярів у навчальному процесі приділяється значна увага. Відомі вчені педагоги дидакти, психологи (Бочковський В.Д., Виготський Л.С., Дусавицький А.К., Захарова Н.М., Лернер І.Я., Майборода В., Скрипченко Н. Ф., Скуратівський Л.В. та інші) спрямовують зусилля на те, щоб знайти місце в процесі навчання для творчої, пізнавальної діяльності учнів, розвитку в них творчого мислення. Для цього пропонують створювати на уроках проблемні ситуації, коли учні стикаються із завданнями, для вирішення яких у них немає готових зразків, і їм не дається вказівок про способи рішення: у таких ситуаціях учні вимушені самі шукати вирішення проблеми, розмірковувати, самостійно здобувати знання. Отож, проблемні завдання є стимулом до пізнавальної активності учня. Проблемне навчання, суть якого полягає в тому, що в процесі пізнання в учнів виникають суперечності між відомими і невідомими знаннями, виникає проблемна ситуація, яку потрібно розв'язати, є одним із найефективніших шляхів розумового розвитку школярів.

Як видно, актуальність проблеми розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів не викликає заперечень. Однак, діюча шкільна програма з мови і методики її викладання все ще недостатньо спрямована на розвиток в учнів пізнавальної активності та пізнавальної самостійності. Мовний матеріал розкладається на окремі розділи, теми, які недостатньо пов'язані між собою; програмовий матеріал вивчається невеликими дозами впродовж тривалого часу, що суттєво впливає на системні знання учнів. Крім того, програмою передбачається формування лише часткових умінь, тобто таких, які застосовуються в межах лише одного розділу або теми. Загальні вміння не виділені і їх формування не передбачається, що гальмує розвиток умінь самостійно вчитися, самостійно пізнавати. На уроках переважають завдання репродуктивного характеру, що не забезпечує виховання інтересу до мови.

Таким чином, об'єктом дослідження є методика вивчення дієслова, спрямована на розвиток пізнавальних інтересів та розвитку пізнавальної активності учнів початкових класів. Мета статті – на матеріалі дібраних вправ і завдань показати доцільність розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів у навчальній діяльності для засвоєння граматичних і функціональних особливостей дієслова, для формування сталих умінь і навичок та розвитку пізнавальної активності.

Для кожного досвідченого педагога не таємниця, що молодший школяр відрізняється від дорослої людини не обсягом знань і умінь. Ця відмінність якісна: він про все мислить по-своєму, бачить, оцінює по-своєму, у нього інша логіка, а не просто «менш логічна», ніж в учителя або батьків. І те нове, що відкривають дитині у школі, – це не «доважок», а кардинальна перебудова її досвіду, в результаті якої і з'являється новий, розумний погляд на світ.

Розв'язування нестандартних завдань, організованих у певну систему, має бути нормою педагогічної практики, бо цей вид навчальної праці найкраще розвиває розумові можливості школярів, їхні пізнавальні інтереси. Отже, інтерес – позитивна емоція, яка, перетворюючись в емоційну рису, стає мотивацією навчання.

Пізнання, даючи адекватне відображення дійсності і озброюючи людину знаннями законів її функціонування та розвитку, необхідних для цілеспрямованого перетворення дійсності, теж мають бути творчим процесом. Специфіка творчості у пізнанні виявляється в тому, що це процес діалектичної єдності найбільш сильно вираженої активності суб'єкта і максимальної об'єктивності змісту результатів його пізнавальної діяльності. Шляхи реалізації пізнавальної творчості багатогранні: вони виявляються і в розкритті природи об'єкта; і в пошуку методів і форм реалізації процесу пізнання; і в розумінні, інтерпретації та осмисленні досліджуваних явищ; і в перевірці істинності та достовірності отриманих знань; і в практичному застосуванні [4, с. 5].

У процесі пізнання об'єктивні зв'язки та процеси відображаються в специфічно людських пізнавальних формах: поняттях, судженнях, ідеях, концепціях, теоріях тощо. Пізнання створює і самі форми відображення, розробляючи відповідну логіку, засоби та методи, а також через реалізацію усіх пізнавальних здібностей людини: форм чуттєвого відображення, раціонального пізнання, творчої уяви. Пізнання в цілому і всі його форми, етапи залежать від рівня розвитку практичних умінь, хоч ця залежність не є раз і назавжди встановленою, незмінною. Вона теж історично змінюється, що і лежить в основі виділення рівнів пізнання, які відрізняються передусім характером зв'язку з практичною діяльністю, якістю завдань та результатів, а також формами, засобами і методами.

Вивчаючи дієслово, вчитель початкових класів має сформулювати в учнів загальне поняття про цю частину мови, граматичні поняття, розвивати вміння свідомо вживати дієслова в усному та писемному мовленні, виробити орфографічні та орфоепічні навички, пов'язані з вивченням цієї частини мови. Крім того, учителям слід пам'ятати, що дієслово – це переважно центр речення, база для створення багатьох художніх образів. Цікавою буде робота і з вивчення структури дієслова, його форм і виражальних можливостей, що забезпечить добре володіння мовою, її стилями. Потрібно обов'язково звернути увагу дітей на граматичну силу дієслова: воно здатне утримувати навколо себе декілька іменників, які служать для розкриття його повного змісту. Кожне дієслово навіть поза контекстом здатне визначити кількість членів речення, тип речення. Наприклад, дієслово *малює* називає активну дію. Воно вимагає оточення таких іменників: іменник – діяч: *хто малює*; предмет, на який спрямована дія: *що малює*; і знаряддя дії: *чим малює*: *Дівчинка малює річку фарбами*.

Дієслово у реченні – наче талановитий диригент оркестру. Воно надихає цей оркестр своєю невтомністю, підбирає учасників, дає роль кожному. Воно докладає усіх сил, щоб інші члени речення найкраще виконували чарівну мелодію думки [3, с. 137]. Тому, працюючи над дієсловом у початкових класах, слід спрямовувати роботу на уроці так, щоб учні глибоко засвоїли граматичну і семантичну сполучуваність цієї частини мови. На жаль, завдання до вправ, вміщені до теми “Дієслово” у підручнику для 4-го класу, не передбачають такої роботи. Наприклад: вправа (4 клас)

Над ялицями лютувала буря, і трясла ними, і гнула їх, і робила їх тим кріпшими. Тим гордіше здіймали вони свої вершки і купали їх у золотому сонячному промінні. За все те вони мали право здійматися аж до хмар і бути гордими (О. Кобилянська).

Завдання до цієї вправи:

1. Прочитай опис. Добери до нього заголовки. Спиши.
2. Випиши з першого речення дієслова, добери до них відповідні форми 1 і 2 особи однини теперішнього часу.

Очевидно, що цих завдань недостатньо. Доцільно було б вибрати спочатку дієслова з тексту, далі запитання, з якими словами сполучаються вони в реченні або краще, з якими частинами мови названі дієслова тісно «дружать», з якою частиною мови дієслово поєднується найчастіше тощо.

Дієслово має велике значення для побудови словосполучень, тому правильне вживання відмінкових форм іменників великою мірою залежить від розуміння учнями лексичного і граматичного значення дієслова. Специфіка роботи над дієсловом у початкових класах полягає якраз у тому, щоб учні не тільки одержали загальні відомості про дієслово як частину мови, але й уміли свідомо користуватися дієслівними формами, правильно будувати дієслівні словосполучення і речення з цими формами.

Уже в 1-му класі відбувається накопичення того конкретного матеріалу, на базі якого можливе узагальнення типового для дієслова лексико-граматичного значення – дії. Вправи над дієсловом проводяться у процесі роботи над складанням речень за картинками. При цьому вчителю слід створити такі умови, щоб при складанні речень учні добирали потрібні за змістом слова і встановлювали зв'язок між ними шляхом запитань [2]. Наприклад: *Діти (що роблять) ліплять сніговика; Дівчинка (що робить) катається на ковзанах.*

Учитель ускладнює завдання, пропонуючи розповісти мамі про те, чим діти займалися на прогулянці: *Діти ліпили сніговика; Дівчинка каталася на ковзанах.*
- Які питання потрібно поставити до слів, що означають дію? (*що робили? що робила?*)
- Що змінилося в розповідях?

Діти мають самостійно дійти висновку, що в першому випадку йшлося про те, що відбувалося зараз, тобто в момент мовлення, а в другому – про те, що відбувалося раніше.

Працюючи над текстом вірша Володимира Самійленка

*Веселиться земля,
Зеленіють поля,
Розвилися гаї і діброви,
Соловейко в саду
Тьохка пісню дзвінку,*

доцільно поставити такі запитання до учнів: – Яка пора року описана у вірші? – Які слова допомогли вам дізнатися, що йдеться про весну ?

Діти мають зрозуміти, що дієслова не тільки здатні виражати дію, а й описувати вища природи.

Більш цілеспрямована робота над дієсловом починається у 2-му класі у процесі вивчення теми: «Слова, які відповідають на питання що робити?»

У частини дієслів, як відомо, лексичне значення співпадає з граматичним (*біжить, летить, ходить* і т. д.). З таких дієслів і корисно починати роботу. На прикладі дій, які виконують самі учні, вони наочно переконуються в тому, що означають дієслова.

Наприклад:

1. Прочитай. Постав питання до виділених слів. Поясни, що вони означають. До якої частини мови належать виділені слова.

1. *Озерна жаба вилізла на берег – дощу просить.* 2. *Якщо кіт згорнувся у клубочок і лапками приховав мордочку – похолодає, а коли вмивається, довго полизуючи лапку, - на суху погоду.* 3. *До пізньої ночі сюрчать коники – ранок буде тихий і сонячний.* 5. *Бджоли сидять на стінках вуликів – на спеку.* 6. *Цвіте липа – ловиться сом.* 7. *Днем раніше посієте – тижнем раніше збереже.*

2. Які з названих дій ви можете продемонструвати?

Програма вказує також при вивченні дієслова на одне з умінь формувати у другокласників постановку питань до слова. Учитель спеціально тренує учнів в цьому, використовуючи дієслова різних часових і видових форм. Слова, що відповідають на запитання *що?* співставляються зі словами, які відповідають на запитання *що робити?* Відмічається при цьому, що слово першої групи є назвами предметів, а слово другої групи – назвами дій предметів. Наприклад:

Вправа 1. Прочитай. Постав запитання до виділених слів. Запиши в один стовпчик слова, що відповідають на запитання *хто? що?*, в другий – на запитання *що робить? що робитимуть? що робив? що зробив?*

*Де стоїть тепер наш Київ,
Там була сама гора,
Жив там перший Кий з Хоривом,
Щек і Либідь – їх сестра,
Над самим Дніпром на горах,
Огорожений з боків
Ровом, мурами, валами
Київ виріс і розцвів.
На сторожі коло його,
Наче батько, став Дніпро,
Наче батько сину, ніс він
З півдня й півночі добро.
І здавалось, Україна
Буде квітнути віки,
І здавалось, всі народи
Їй сплітатимуть вінки.*

(О. Олесь)

При визначенні часу дієслова учні керуються запитаннями, які виступають основним показником визначення часових форм дієслова. Важливо навчити учнів правильно користуватися запитаннями з метою розпізнавання і утворення часових форм дієслова.

Вивчаючи дієслово у початкових класах, слід спрямовувати роботу на уроці так, щоб учні глибоко засвоїли граматичну і семантичну сполучуваність цієї частини мови.

У 4-му класі учні мають поглибити знання про дієслово як частину мови (лексичне значення дієслова, зміна за числами, часами, роль у реченні); знаходити в тексті частину мови, яка означає дію предмета; визначати граматичні значення: вид, особу, час, число.

Діти залюбки відгадують загадки. Так, загадку про найперші весняні квіти – проліски доречно використати для визначення часів дієслова (має форми всіх трьох часів).

*Іще сніг не розтанув з землі,
А з під нього рослинки малі
Визирають і сонце вітають,
Синім цвітом вони процвітають.
Якщо рідну природу ти знаєш,
То, напевне, ці квіти пізнаєш.*

Загадку про солов'їв можна використати для закріплення правопису закінчень дієслів 2-ої особи однини теперішнього часу. Завдання можна сформулювати у двох варіантах: «допишіть закінчення 2-ої особи однини», поставте дієслова, що в дужках у формі 2-ї особи однини».

*Серед усіх птахів землі
Нас, друже, упізнаєш,
Сіренькі, правда, ми й малі,
Ідеш – не помічаєш.
І спів почувеш із гаїв,*

Зупинишся і скажеш:

- В гаю співають ...

Завдання для перевірки рівня засвоєння знань основних граматичних категорій дієслова учнями 4 класів:

Завдання 1. Прочитайте текст. Підкресліть дієслова. Визначіть їх число, особу, вид, час і дієвідміну. Що вони означають? У якому значенні – прямому чи переносному – вони вжиті? Яку пору року допомагають зобразити авторові?

*Жайворонок в небі в'ється,
Ясне сонечко сміється.
І легка, немов пір'їнка,
Десь розтанула хмаринка.
Ані вітру, ані туч.
Сонця золотий обруч
У воді купається.
І на хвилях
На грайливих
Промені гойдаються,
Жайворонок у вишині
Щось наспіває мені (В.Мордань)*

Завдання 2. Вставте в речення дієслово, яке підходить за змістом.

Через поле, через гай ... хлопчик Помагай.

Аж ось прямо на них ... вовк, такий страшений та здоровенний.

За старюю ведмедицею втомлено ... ведмежа.

Довідка: ходить, суне, пленталось.

Для розкриття функціонального призначення неозначеної форми дієслова можна використати такий текст:

*На городі ріс Часник
Дуже гострий на язик.
Всіх навколо він повчав,
Та поради роздавав,
Що кому і як робити:
Як полоти, як садити,*

*Як метеликам літати,
Як з криниці воду брати,
Як стрибати жабенятам,
Як корову випасати,
Як жовтіти абрикосам
Та кусатись лютим осам...*

(Т. Лисенко)

- Про кого розповідається у тексті?
- Що любляв робити Часник?
- Поради Часника стосувалися когось одного чи усіх?
- Його поради повинні були дотримуватися сьогодні, завтра чи завжди?
- Що саме радив Часник? Підкресли дієслова, використані в порадах.
- У якій формі вони використані? Чому?

Потім у ході евристичної бесіди учні з допомогою вчителя узагальнюють, де і коли доцільно вживати неозначену форму дієслова.

Навчання рідної мови у початковій школі має базуватися на взаємозв'язку навчального, розвивального і мотиваційного компонентів навчальної діяльності, на утвердженні гуманних взаємовідносин у класі, активному використанні різних форм співробітництва учителя з учнями. Важливо, щоб набуті школярами знання

переходили у сталі уміння і навички, щоб навчальний результат уроку поєднувався з розвитком пізнавальних здібностей учнів, їх умінням учитися. Вище зазначені вимоги можуть реалізуватися за умови забезпечення різнобічного розвитку учнів початкових класів, а саме:

- 1) цілеспрямовано розвивати процеси сприймання;
- 2) формувати загально навчальні уміння і навички;
- 3) систематично розвивати творчу діяльність та уяву дітей;

Такий спосіб навчання створює найкращі передумови для розвитку позитивного ставлення до нього і виникнення пізнавальних інтересів і потреб. Не у кожної дитини при зіткненні з невідомим виникають пізнавальні потреби. А тому вчителю потрібно наполегливо і цілеспрямовано на кожному уроці формувати інтелектуальне почуття допитливості. Крім того, не кожний школяр володіє розумовими здібностями для вирішення навчальної проблеми. Враховуючи компоненти проблемної ситуації, необхідно її побудувати так, щоб вона була доступною інтелекту дітей певної вікової групи, продумати, як зацікавити школярів її розв'язанням.

Отже, елементарні початкові теоретичні відомості про граматичні категорії дієслова, їх найважливіші значення і функції є доступними для розуміння учнями початкових класів (за умови раціонального добору мовного матеріалу; методів, прийомів і форм навчання). Засвоєння цих знань сприяє розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів, усвідомленню лінгвістичної сутності дієслова його ролі в оформленні висловлювань; урізноманітнює мовлення учнів; забезпечує свідоме і якісне вивчення курсу рідної мови, зорієнтованого на формування мовної особистості дитини.

Список використаних джерел

1. Беляєв О.М., Скуратівський Л.В., Симоненкова М.М., Шемкова Г.Т. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово, 1996, - №1. - С. 16-17.
2. Білецька М. А. Уроки української мови в першому класі – К. Рад. школа. – 1976. – 158 с.
3. Вихованець І. Р. Таїна слова. – К. : Рад. шк. – 1990. – С. 157.
4. Грюцева Н.І. Пізнавальні завдання для розвитку мовленнєвих умінь.// Початкова школа, 1991. - № 8. – С. 27-31.
5. Захарова Н. М. Пізнавальні завдання формують в учнів загально пізнавальні вміння // Початкова школа. – 2001. - № 1. – С. 67 – 69.
6. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови: Посібник для вчителя. – К. : Рад. школа, 1987. – 142 с.

The article retraces the system of working over the cognitive interests of junior pupils while studying a verb as one of the most effective ways of pupils intellectual development.

Key words: *problem situation, cognitive interests, verb, cognitive activity, cognitive independence, educational activity.*